

Vznik a vývoj projektivních technik

Dita Vystavělová

Seminární práce
2010

Masarykova univerzita, Filosofická fakulta

Prohlašuji,

že jsem na seminární práci pracovala samostatně a použitou literaturu jsem citovala.

V Prostějově

.....
Podpis

OBSAH

ÚVOD	4
1 PROJEKCE A VZNIK PROJEKTIVNÍCH TECHNIK	5
1.1 PROJEKCE	5
1.2 VZNIK PROJEKČNÍCH TECHNIK	5
2 VÝVOJ PROJEKTIVNÍCH TECHNIK	7
2.1 VÝVOJ VERBÁLNÍCH TECHNIK	8
2.2 VÝVOJ GRAFICKÝCH TECHNIK	9
2.3 VÝVOJ TECHNIK VOLBY (MANIPULAČNÍ TECHNIKY).....	11
3 DĚLENÍ PROJEKTIVNÍCH METOD	12
4 PROJEKČNÍ TECHNIKY JAKO DIAGNOSTICKÁ METODA	14
5 KRITIKA PROJEKTIVNÍCH METOD	15
5.1 VALIDITA.....	15
5.2 INTERPRETACE.....	15
5.3 REABILITA	16
ZÁVĚR	17
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	18

ÚVOD

Projekční techniky nebo také projektivní metody takto nezvané, jsou pro mnohé zcela neznámým pojmem. Pokud se ale podíváme hlouběji do obsahu a metod projektivních přístupů, tak to již tak cizí není. Čtvrtky s barevnými nebo černobílými skvrnami zná téměř každý, je ale pravdou, že ne všichni vědí, jak se tento test vlastně jmenuje. Projektivní metody ale nemohou být zjednodušovány jen na Rorschachův test. Jsou mnohem obsáhlejší, různorodější a často se vymykají z rámce různých diagnostických postupů. A ani na Rorschachův test se nelze dívat tak, jako to udělal plukovník Sherman Potter v seriálu M.A.S.H.: „Sidney s tím na mě nechod’. Ve všech vidím koně.“ Protože i tento nám tak známý test má svůj nepopiratelný diagnostický význam.

Důvodem výběru tohoto tématu je právě tato úžasná různorodost projektivních metod a pro mě zajímavost celého problému. Projektivní techniky mají svůj velký význam nejen v diagnostice dospělých, ale i dětí.

1 PROJEKCE A VZNIK PROJEKTIVNÍCH TECHNIK

1.1 Projekce

Pojem *projekce* zavádí do psychologie Sigmund Freud r. 1894. S. Freud takto označil obranný mechanismus proti úzkosti, který umožňoval připisovat vlastní snahy, přání a pocity jiným osobám a okolí. A dále také projekcí nazýval i ovlivňování vnímání aktuálních podnětů vzpomínkami na minulost. Pozdější psychologové se často odkláněli od S. Freudova výkladu a C. G. Jungovi analytické psychologie a spíše se u projektivních technik staví na stranu neanalytického pojetí. Protože v projekci jde také o osoby a události, které tvoří vyprávěný obsah, nemusí mít vždy obrannou funkci a duševní napětí se vždy nemusí zmenšovat. Právě naopak, v některých prožitkových oblastech je může i vyvolávat (Svoboda, 1992).

„V neanalytickém pojetí je projekce procesem, ve kterém vyšetřovaná osoba promítá obsahy svých duševních procesů navenek mimo sebe, připisuje je nebo spatřuje v jiných lidech, zvířatech, rostlinách, předmětech nebo dějích. Principem projekce předpokládá externalizaci chování, přičemž projekční techniky jsou vlastně katalyzátorem“ (Svoboda, 1992, s. 112-113).

Úvahy o projekci shrnuje J. Šípek, ve svém díle *Projektivní techniky*, tím způsobem, že za ni považuje více nebo méně vědomé úpravy procesu vnímání, buď v odštěpení a nebo v jiné podobě úpravy vnímaných jevů, v užším slova smyslu a v širším slova smyslu tvrdí, že můžeme nacházet mechanismus projekce v každém lidském chování (Svoboda, 2001).

1.2 Vznik projekčních technik

První projektivní test, asociační experiment, použil r. 1879 Sir Francis Galton, a i když experimentoval jen v jeho kvantitativní podobě, tedy bez měření času, jednalo se o první využití projektivní zkoušky. Termín projekční techniky pochází až od psychologa L. K. Franka z roku 1939, který je definoval jako výzkumné metody osobnosti konfrontující zkoumanou osobu s nějakou určitou situací, v níž bude odpovídat podle smyslu, který tato situace pro ni má, a podle toho, co cítí během této odpovědi. Podle L. K. Franka je základ projekčních technik v tom, že u zkoumaného jedince vyvolávají různé reakce, kterými tento jedinec vyjadřuje dojmy ze svého osobního světa a vlastní osobnosti (Svoboda, 2001).

Projektivní metody obecně vznikly díky nespokojenosti psychologů s technikou dotazníků a také proniknutím psychoanalýzy a obecné filosofii iracionalismu do psychologie (Hozová, 2009).

Metody projektivních technik se vyvíjely i spolu s historií. Např. metoda Rorschachova testu sahá až do renesance. Leonardo da Vinci, který převzal Boticelliho myšlenku, že malíři by se měli inspirovat nahodilými skvrnami, dokonce podle této myšlenky zjišťoval fantazii a talent svých žáků (Svoboda, 2001). Druhým takovým případem, je otevření herního salónu „Blotto“ na konci 19. stol., který přišel s velmi populární hrou, kdy hráči měli popsat barevnou skvrnu a případně k ní složit báseň (Hozová, 2009).

2 VÝVOJ PROJEKTIVNÝCH TECHNIK

Nejstarší F. Galtonův projekční test, slovní asociační test, začal metodicky propracovávat W. Wundt a zaváděna do psychopatologie byla Kraepelinovou školou. Začátek jejího praktického využívání je spojen s C. G. Jungem, který od r. 1911 pracoval se standardním souborem sta podnětových slov. Řadí se tak mezi nejstarší psychodiagnostické metody (Svoboda, 2009). Přelom pro vývoj projektivních technik nastal jednak roku 1921 vydáním Rorschachova testu spolu s monografií Psychodiagnostika a poté roku 1935 vypracováním Tématického apercepčního testu H. A. Murrayem a C. D. Morganovou. Značný rozvoj a diferenciaci jednotlivých metod zažívala projekční technika v padesátých letech minulého století (Hozová, 2009). Na druhou stranu, je pravdou, že již od svého vzniku vzbuzují projektivní metody rozporuplné názory. A právě ty se nejvíce projevíly právě v již zmíněných 50.-tých letech 20. stol. „Názorový rozptyl přechází od nadšeného a ortodoxního přijetí přes opatrnou ambivalenci až po odmítání a div ne vyobcování za brány vědy“ (Švancara, 1971, s. 95). V sedmdesátých letech se zájem okolo projekčních technik stočil jednak směrem na výzkum samotné koncepce jednotlivých projektivních metod a druhým směrem na otázku validity užívaných projektivních testů. Tyto dvě základní oblasti zájmu jsou jakýmsi dědictvím, které se předává z psychologa na psychologa až do dnešních dnů. I přes všechny tyto skutečnosti Koluchová (1990) uzavírá diskuzi o projektivních metodách tvrzením: „Po svém vrcholném rozkvětu ve 40.-60. tých letech, přes všechny další peripetie ve vývoji, zůstávají projektivní metody nadále v základním instrumentáriu diagnostika.“ Budoucnost projekčních technik podle Svobody (1992) můžeme vidět právě v přesnějším postihu validity projekčních testů, které lze očekávat od aplikace moderních postupů, jako je faktorová analýza, matematicko-kybernetické modelování apod.

Dále bych se chtěla věnovat vývoji v jednotlivých oblastech projektivních technik, ale proto musím zaběhnout do dělení projektivních technik, kterému se podrobněji budu věnovat v kapitole č. 3.

Projektivní techniky se podle různých autorů různě rozdělují. Téměř každý autor používá své vlastní rozdělování, např. Frankovo rozdělení podle funkce nebo Lindeyovo dělení,...

Prof. Svoboda používá ve svých dílech rozdělení, které je velmi jednoduché a podle mě i velmi praktické a velmi jasné pro rozdělování jednotlivých metod. Proto jsem si ho vybrala pro svou seminární práci.

Rozdělení podle Svobody (1992 i 2001):

a) Verbální techniky

- projektivní metody založené na verbálním projevu diagnostikovaného jedince

b) Grafické techniky

- kresebné projekční techniky

c) Techniky volby

- do této oblasti řadíme projektivní techniky, při jejichž provádění vyšetřovaná osoba manipuluje s nějakým materiálem

2.1 Vývoj verbálních technik

K nejstarším metodám patří již zmíněný Slovní asociační test, jehož metodu propracoval W. Wundt a prakticky se začal používat díky C. G. Jungovi asi od r. 1911. Tento test za dlouhou dobu své existence prošel mnoha modifikacemi a způsoby administrace, vyhodnocování a interpretace, např. testovou příručku pro československou modifikaci připravil O. Kondáš a byla vydána r. 1979 (Svoboda 2001).

Další metodou je v úvodu zmíněný Rorschachův test (ROR) uveřejněný švýcarským psychiatrem H. Rorschachem r. 1921. Nikdo nemohl tušit, že právě tento test se stane jednou z neznámějších a nejrozšířenějších diagnostických technik. První paralelní test k ROR vypracoval sám H. Rorschach společně s H. Behn-Eschenburgem. Byla nazvána jako Behn-Rorschach test (BERO) a vydal ji r. 1941 H. Zulliger. A v průběhu let vznikly i další paralelní verze, např. Fuchs-Rorschach test publikovaný r. 1958, aj. (Svoboda 1992).

Málo významnou technikou je Experimentální diagnostika pudů (Szondiho test) uveřejněný r. 1937. Zmiňuji jej z historického hlediska (Svoboda 1992).

Významným testem je tematický apercepční test (TAT) popsáný H. A. Murrayem a C. D. Morganovou v r. 1935. Manuál k testu byl vydán r. 1943. TAT významně inspiroval další autory k vytvoření podobných testů, kterými jsou např. Van Lennepeův Four Picture

Test, Tompikův, Hornův a Minerův Tomkins-Horn Picture Arrangement test (PAT) nebo R. Z. Khanův Visual Apperception Test (VAT) (Svoboda 1992). Neopomenutelné je i upravení tohoto typu testu pro děti. První takovou verzí byl Children's Apperception test (CAT) autorů L. Bellak a S. S. Bellak, kteří jej publikovali r. 1949. Českou verzí Bellakových CAT je CATO uveřejněná P. Bošem a M. Strnadovou r. 1975 (Svoboda 2001).

Odlíšné použití obrazového materiálu v diagnostice přináší Rosenzweigův obrázkový frustrační test. Autorem je S. Rosenzweig a tento test byl vydán r. 1945. Adaptaci tohoto vypracoval B. Coetsier a dětská verze byla vydána jako T 107 r. 1998.

Na rorschachovském principu vypracoval svůj test i Hans Zulliger. Dnes nazývaný Zulligerův test je velmi zkrácený a obsahuje pouze tři podnětové předlohy. H. Zulliger vydal nejprve r. 1948 Diapositiv-Z-Test určený pro skupinové použití, kdy se diapositiv testu promítal na plátno. A r. 1954 vydal Tafeln-Z-Test zaměřující se na diagnostiku jedince (Svoboda 2001).

Metoda testů nedokončených vět (testů doplňování vět) pochází už z r. 1897, kdy ji H. Ebbinghaus použil při zkoumání inteligence. Ale první testovou podobu dostala až v r. 1950 díky J. B. Rotterovi. V pozdějších letech byla hojně využívána a vznikla celá škála testů s různým zaměřením, př. Curtis Completion Form, Sentence Completion Test, Forerův test, T126 test Doplňování vět, testy doplňování příběhů, apod. (Svoboda 1992).

„První zmínku o užití kresby jako projektivního prostředku publikoval E. E. Wagner v roce 1961, manuál k Hand Testu neboli test ruky vyšel o rok později (autoři Bricklin, Piotrowski, Wagner)“ (Svoboda 2001, s. 245).

2.2 Vývoj grafických technik

Grafické projektivní techniky patří k nejstarším metodám, stejně jako kresba je jednou z nejpůvodnějších projevů psychických stavů. Ale jejich zpracování do forem testu bylo pozdější než u verbálních technik.

Pionýrem Warteggova kresebného testu byl ve 20. letech F. Sanderův „Phantasie test“, na nějž E. Wartegg navazuje. Svůj kresebný test Wartegg-Zeichen-Test, WZT) vydává r. 1939. V pozdějších letech několikrát mění systém interpretace, naposledy r. 1963. mimo autorova hodnotící schémata existuje i řada modifikací např. z roku 1952 od M.

Kingetové nebo z roku 1953 od M. Rennerové. Paralelní podnětovou řadu (Wartegg-Biedma test) vypracovali r. 1959 C. J. Biedma a P. G. D'Alfonso.

Průkopnicí kresebných testů již v r. 1926 byla F. Goodenoughovou s testem Draw a Man Test (Půšová, 2009). Další využití kresby postavy jako projektivní metody uvažuje K. Machoverová ve své knize „Draw a Person Test“ (DAP) vydané r. 1949. A paralelou je i test H. J. Baltruscha Figure Drawing Test (FDT). Dalšími modifikacemi jsou kresba postavy v dešti od J. Fayové, D. Zaks požadoval kresbu postavy s holí, kresbu člověka na papír, kde je předtištěno písmeno „S“ (S-test) zadávali E. Tuompo a A. Heikinen (Svoboda 2001).

Autorem myokinetická psychodiagnostika (MKP) je E. Mira y Lopéz a první zmínka o testu je z r. 1940. MKP vychází z mnoha koncepcí a předpokladů.

Test J. N. Bucka již ve stém názvu označuje témata kreseb. Test Dům – strom – člověk (House-Tree-Person, H-T-P) byl poprvé vydán r. 1948 (Hozová, 2009).

Test stromu je jednou z kresebných projektivních metod. Jejím využitím se zabývalo několik autorů. Nejznámějším je K. Koch se svým testem Der Baumtest publikovaným r. 1949. Tématiku stromu využívá i podobný Test tří stromů R. Corboze z r. 1963. R. Corboz nevycházel z teoretických úvah, ale ze sledování žáků prvních tříd.

Oblíbenou metodou dětské diagnostiky je kresba rodiny objevující se v 60. letech 20. stol. v pracích mnoha autorů, např. Z. Matějčka, aj. Z kresby rodiny vychází několik dalších projektivních metod uplatňujících se v dětské psychodiagnostice, např. Kinetic Family Drawing R. C. Burnse z r. 1982 nebo kresba začarované rodiny.

Vícedimenzionální kresebný test či Blochův test MDZT vytvořil švýcarský psychiatr R. Bloch spolu s U. Meierem a P. Schmidem v letech 1966 až 1968 a příručka k testu vyšla r. 1971.

Test hvězd a vln, používaný především u dětí, byl vydán r. 1979 a autorkou je U. Avé-Lallemantová, která tento test považuje spíše za metodu vhodnou k diagnostice osobnosti.

Johannsonův Test kruhu, autora J. Johannsona z roku 1980, se inspiroval Jungovým pojetím mandaly jako „magického kruhu“ (Půšová, 2009).

2.3 Vývoj technik volby (manipulační techniky)

Barevný pyramidový test poprvé publikován M. Pfisterem v práci: „Barevný pyramidový test; psychodiagnostický pokus“ r. 1946. Do současné podoby byla upravena R. Heissem. Metoda je tedy známá jako Der Farbyramidentest von Pfister-Heiss (FPT).

Švýcar Max Lüscher uveřejnil roku 1947 svůj Test barev, známý také jako Lüscherův test. Test má dvě varianty: Velký Lüscherův barvový test a „Malý“ Lüscherův barvový test. Autor sám jej považuje za objektivní test osobnosti, ale vzhledem k mechanismu metody je Svobodou (2001) řazena k projektivním technikám volby.

Sceno-test vytvořila r. 1951 G. von Staabsová jako techniku, v níž má vyšetřovaný k dispozici řadu ohebných loutek a další performační pomůcky.

Test barevného diferenciálu (TBSD) je dětskou variantou Chromatického barevného experimentu (CAE), který je testem barev V. Ščopichina z r. 1974.

Manipulační techniky jsou více rozšířeny v psychodiagnostice dětí (Svoboda 2001).

3 DĚLENÍ PROJEKTIVNÍCH METOD

Projektivní techniky můžeme rozdělit podle různých kritérií, např. podle podnětového materiálu, podle způsobu reakce zkoumaného na podnětnou situaci, funkčního použití výsledku činnosti, účelu zkoušky,.... Nechtěla bych více zabíhat do podrobností, toho se moje práce moc netýká, ale uvádím dělení pro srovnání, jak se i rozdělování projektivních technik vyvíjelo.

Klasické Frankovo dělení (1939) podle funkce.

- a) Konstitutivní techniky
- b) Konstruktivní techniky
- c) Interpretační techniky
- d) Katartické techniky
- e) Refraktivní techniky

G. Lindzeyovo dělení (1956), které projektivní techniky dělí podle způsobu reakcí na podnětnou situaci.

- a) Asociační techniky
- b) Konstruktivní techniky
- c) Doplnňovací techniky
- d) Metody založené na výběru a řazení
- e) Expresivní metody

Dělení Říčana a Ženatého (1988), které jak sami uvádějí je více pragmatické než logické.

- a) Techniky interpretační
- b) Techniky slovně asociační
- c) Techniky imaginativně-verbální
- d) Techniky scénické
- e) Techniky výtvarné
- f) Preferenční techniky

g) Techniky výrazové

Rozdělení podle Svobody (1992 i 2001), který sám říká, že je jednoduché a praktické. A ve vlastní modifikaci jej používá i Šípek (2000).

a) Verbální techniky

b) Grafické techniky

c) Techniky volby

A mohla bych v tomto výčtu pokračovat přes Eysencka, Engelsmanna, Bella, aj. Myslím si, že už podle vyjmenovaného je vidět, že tendence dělení jsou spíše k jednodušším, i když obsáhlejšími kategoriím.

4 PROJEKČNÍ TECHNIKY JAKO DIAGNOSTICKÁ METODA

„Současná psychologie disponuje velkým množstvím bohatě odstíněných projektivních technik“ (Švancara, 1971, s. 95). Ale i přes toto Švancarovo tvrzení používá psychologie tyto metody většinou velmi kriticky. A projektivní metody pak slouží jako cenný zdroj diagnostických podnětů pro neprojektivní metody nebo jako pramen informací k dokreslení diagnostického obrazu (Švancara, 1971).

Užití projektivních metod zpravidla nemá žádné omezení a je výhodné zvláště u dětí, pro které byly i některé metody speciálně upraveny, např. CAT, CAT-H, CATO, Test zvířat, TBSD, kresba rodiny aj. Projekční metoda je u dětí nejpřirozenější cestou k charakteristice emoční a motivační oblasti psychiky, které dítě není schopno zatím verbálně vypovědět. Projektivní techniky poskytují hlubší pohled do vnitřních vrstev a struktur zkoumané osobnosti dítěte (Svoboda, 2001). Výhodou také je, že dítě vnímá projektivní metodu jako hru a neuvědomuje si její účel. Projekční techniky také přispívají k vytvoření příznivé atmosféry mezi dítětem a psychologem (Švancara, 1971).

Projektivní metody dávají testovaným osobám podněty, které lze vykládat různým způsobem a vychází z předpokladu, že při vykládání nebo doplňování podnětu (obrazů, kreseb, skvrn nebo příběhů) se promítají testované osobě fantazie, přání, zábrany nebo úzkosti (Svoboda, 1992).

Diagnostické projektivní metody mají i své nevýhody, kterými se budu věnovat v následující kapitole.

5 KRITIKA PROJEKTIVNÍCH METOD

Projektivní techniky a testy mají také několik nevýhod. Nejdiskutovanějšími nevýhodami jsou problematická validita, interpretace a i reabilita projektivních testů. Některé testy jsou velmi časově náročné, z hlediska obsáhlé teoretické přípravy, ale i samotného vyšetření a zpracovávání výsledků.

Kritiku projektivních metod velmi trefně vystihl J. Švancara (1971) ve svém díle Diagnostika psychického vývoje: „Obtíže v projektivním přístupu názorně vystihuje významný teoretik klinické metody Watson (1963): „... pracovníci s projektivním materiálem vytáhli do nezmapovaného teritoria s nedokonalými nástroji (jak je obecně uznáváno) a s fragmentárními teoretickými navigacemi pro svůj kurs ...“ ...Nicméně i nedokonalé plavidlo a neúplné navigace objevují v nezmapovaných oblastech nové pevniny“ (Švancara, 1971, s. 101)

5.1 Validita

Validita, neboli platnost, tedy do jaké míry, v jakém směru a za jakých okolností jsou výsledky platné a do jaké míry se můžeme spolehnout na diagnostický závěr, který jsme z nich odvodili (Půšová, 2009). Do projektivních technik totiž nelze přenášet validizační postupy z psychometrických testů, přesto adekvátní projektivní validizační metodologie stále čeká na zpracování (Švancara 1971). Obecně je uváděno, že validita testů se zvyšuje s většími zkušenostmi psychologa, který je hodnotí.

Validita projektivních technik zatím nebyla vyvrácena, protože vyvrácení platnosti jedné hypotézy nevede k vyvrácení validity celého testu. Projektivní metody totiž zahrnují velké množství interpretačních hypotéz. Podle Morávka (1987) je důležité zkoumat validitu pro jednotlivé jevy ne pro celý test (Hozová, 2009).

5.2 Interpretace

Interpretace, výklad, je u projektivních testů do značné míry ovlivňována osobností psychologa (examinátora) (Švancara, 1971). Vliv examinatora se projevuje už během samotného testování v podobě chování probanda k examinatorovi a opačně. Největší vliv má ale psycholog v procesu interpretace získaných dat, kde se odráží jak jeho zkušenost, tak i schopnosti a interpretační dovednosti, na nichž závisí objektivita testu. Stejně jako u

dalších kritizovaných oblastí projektivní metody se obecně potýkají s nedostatkem objektivit při interpretaci dat. Oblast interpretace již byla metodologicky řešena a existují objektivní vyhodnocovací systémy, závěrečné posouzení a sjednocení dat stejně většinou závisí na examinátorovi.

5.3 Reabilita

Reabilita (spolehlivost, hodnověrnost) se zaměřuje na technickou kvalitu testu. Při dokazování spolehlivosti projekčních testů existuje mnoho překážek. Často neexistují stejně hodnotné paralelní testy a retestování je většinou neaplikovatelné. Ale i přes tyto důvody byla reabilita u většiny základních projektivních metod potvrzena (Hozová, 2009)

ZÁVĚR

Myslím si, že projektivní metody ve velmi kladném smyslu ovlivnily současnou psychodiagnostiku, jak dětí, tak i dospělých. Potvrzením jejich přínosu je i to, že některé z nich existují přes sto let a stále jsou používány a oblíbené, nové stále vznikají a některé jsou objevovány pro národní instrumentária psychologů. I přes nepřetržitou kritiku a zpochybňování nejen validity, ale i dalších důležitých měřítek jako je reabilita nebo interpretace, projektivní metody „nezalezly do kouta“, ale vidáme je na výsluních psychodiagnostických metod.

Když jsem si zadávala téma této seminární práce do Informačního systému, říkala jsem si, že to bude jednoduché, když s touto tematikou mám již zkušenosti. Ale bylo to právě naopak. Nejprve mě překvapilo, že tak důležité tématické se nevěnuje žádná speciálně směřovaná literatura. Musela jsem hledat v literaturách primárně určených pro psychodiagnostiku, kde jsou údaje velmi stručné, často najdete jen název projekční metody, jejího autora a někdy i rok vydání. Zjistila jsem, že pro studium primárních zdrojů bych kromě němčiny a angličtiny ocenila i jiné světové jazyky, protože autoři projektivních testů jsou téměř všech národností.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

HOZOVÁ, Jana. *Ověřování testu H-T-P u kriminální populace*. [s.l.], 2009. 164 s. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filosofická fakulta, Psychologický ústav.

KOLUCHOVÁ, Jarmila. - MORÁVEK, Svatopluk. *Psychologická diagnostika dětí a mládeže*. J. Koluchová, S. Morávek. Vyd. 2. Olomouc : Univerzita Palackého, 1991. 175 s.

PŮŽOVÁ, Jana. *Specifika kresby dětí s poruchami chování podle Warteggova kresebného testu* [s.l.], 2009. 89 s. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra psychologie.

SVOBODA, Mojmir. *Metody psychologické diagnostiky dospělých*. 1. vyd. Praha : CAPA, 1992. 262 s. ISBN 80-7064-036-5.

SVOBODA, Mojmir; KREJČÍŘOVÁ, Dana; VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. 1. vyd. Praha : Portál, 2001. 791 s. ISBN 8071785458.

ŠVANCARA, Josef, et al. *Diagnostika psychického vývoje*. 1. vyd. Praha : Avicem, 1971. 367 s.